

Negatie in de Vlaamse Gebarentaal

door

Mieke VAN HERREWEGHE

0. INLEIDING

Gebarentaalonderzoek staat in Vlaanderen nog in de kinderschoenen aangezien het pas in het begin van de jaren negentig – en dan nog heel kleinschalig – op gang gekomen is. Dat is één van de voornaamste redenen waarom de weinige onderzoekers in Vlaanderen er voorlopig voor geopteerd hebben om zich te beperken tot descriptief onderzoek. Het is namelijk zo dat de onderzoeksresultaten van deze onderzoekers vrijwel onmiddellijk toegepast worden in het “veld”, vooral dan in cursussen Vlaamse Gebarentaal (VGT) aan niet-gebarentaalgebruikers (zoals ouders van dove kinderen en studenten gebarentaaltolk) en in het onderwijs aan dove kinderen. In dit artikel worden dan ook verschillende aspecten van negatie in de Vlaamse Gebarentaal beschreven voorzover die uit de onderzoeksresultaten blijken. Voor een algemene inleiding op gebarentalen en gebarentaal in Vlaanderen verwijs ik naar het artikel van Myriam Vermeerbergen in deze *Handelingen*.

1. NIET-MANUELE MARKEERDERS : AANDUIDING VAN HET ZINSTYPE

In de beginperiode van het taalkundig onderzoek naar gebarentalen hadden de onderzoekers vooral aandacht voor wat gebaarders met hun handen doen. Gebarentaal bestaat uit gebaren en gebaren worden gemaakt met de handen, dus lijkt het ook logisch dat alle informatie in de handen zit. Maar al heel snel werd duidelijk dat dat niet zo is. De vertalingen van de zinnen :

- (1) De wedstrijd begint nu.
Begint de wedstrijd nu?
De wedstrijd begint nu niet.

zien er in de VGT helemaal hetzelfde uit, als je alleen naar de handen kijkt tenminste. De gebaarder maakt driemaal dezelfde gebaren in dezelfde volgorde :

(2) NU WEDSTRIJD BEGINNEN¹

Toch is er in de VGT een verschil tussen deze drie zinnen, met name wat betreft het hoofd van de gebaarder. Bij de gewone, mededelende zin "De wedstrijd begint nu" is er helemaal niets speciaals te zien. Bij de vraagzin zie je dat de gebaarder zijn wenkbrauwen omhoog trekt en dikwijls ook zijn kin een beetje opheft. Als hij wil zeggen dat de wedstrijd nu niet begint, schudt de gebaarder "nee" met zijn hoofd. Die houding, beweging of gelaatsuitdrukking wordt samen met de gebaren gevormd : terwijl de handen de gebaren maken, geeft het hoofd informatie over het zinstype. Gebaarders gebruiken dus niet enkel hun handen, maar gebruiken simultaan met de handen ook hun hoofd, hun gelaat en hun bovenlichaam. Dergelijke simultaneïteit komt bij gesproken talen maar in beperkte mate voor. Gesproken talen zijn meestal gekenmerkt door sequentialiteit, alhoewel prosodische factoren natuurlijk ook simultaan georganiseerd zijn. Ook andere zinstypes worden aangeduid via een niet-manuele markering, met name getopicaliseerde, conditionele en affirmatieve zinnen. In sommige andere gebarentalen wordt ook melding gemaakt van een niet-manuele markering van relatiefzinnen, maar dit is voor de VGT voorlopig nog niet onderzocht.

1.1. *De mededelende zin*

Voor de mededelende zin als "Morgen vertrekt Jan" is geen speciale niet-manuele markering vereist :

(3) MORGEN JAN VERTREKKEN

Niettemin bestaat er wel een speciale constructie die het vermelden waard is, aangezien ze zeer frequent voorkomt in de VGT, met name de getopicaliseerde mededelende zin. De voornaamste kenmerken van de niet-manuele markering m.b.t. topicalisatie zijn de volgende (Vermeerbergen 1997: 63) :

- wenkbrauwen opgetrokken

1. Het is de gewoonte om gebarentaalzinnen te "glossen", i.e. voor elk gebaar een (benaderende) vertaling te geven in de gesproken taal, c.q. het Nederlands, en dit dan in hoofdletters neer te schrijven. De niet-manuele markering wordt aangeduid via een lijn boven de glossen en een label dat aangeeft om welke type zinsaanwijzing het gaat.

- oogcontact met de gesprekspartner
- soms wordt ook de kin naar boven toe bewogen.

De gebaren die getopicaliseerd worden, krijgen dan ook simultaan een dergelijke topic-markering (getranscribeerd als t___) en worden meestal gevolgd door een korte pauze. Bij de gebaren die deel uitmaken van het comment hoort geen speciale niet-manuele aanduiding. Enkele voorbeelden zijn (uit Vermeerbergen 1999):

- t_____
- (4) BRUSSEL / MOOI STAD VINDEN IK
Brussel vind ik een mooie stad.
- t_____ t_____
- (5) AMERIKA / HUIS HUREN / DUUR
Een huis huren in Amerika is duur.

Een subtype van de topicmarkering is de "squint". Indien de gebaarder veronderstelt dat het topic waarschijnlijk niet gekend is bij de gesprekspartner, krijgt het topic een squint-markering die er als volgt uitziet: de wenkbrauwen worden gefronst, de ogen worden tot spleetjes dichtgeknepen, er is oogcontact met de gesprekspartner en soms wordt de neus ook opgetrokken (Vermeerbergen 1999):

- squint_____
- (6) VOORZITTER FEDERATIE / PAS AF NAAR GENT
De voorzitter van de federatie is nog maar net naar Gent geweest.

1.2. De ja/nee-vraag

Ook de ja/nee-vraag wordt gekarakteriseerd door een simultaan niet-manueel deel (getranscribeerd als ?___). De voornaamste kenmerken daarvan zijn (Vermeerbergen 1997: 69, Van Herreweghe 1995: 108):

- wenkbrauwen opgetrokken (en eventueel de ogen een beetje groter)
- oogcontact met de persoon aan wie de vraag gesteld wordt
- soms wordt de kin lichtjes voorwaarts/naar beneden toe bewogen.

- ?_____
- (7) MORGEN JAN VERTREKKEN
Vertrekt Jan morgen?

1.3. De vraagwoord-vraag

De vraagwoord-vraag wordt onderscheiden van de ja/nee-vraag door het feit dat er een vraaggebaar in gebruikt wordt, natuurlijk, maar ook door de niet-manuele markering die andere kenmerken heeft (getranscribeerd als q_____) (Vermeerbergen 1997: 69, Van Herreweghe 1995: 109) :

- wenkbrauwen gefronst (en eventueel de ogen een beetje dichtgeknepen)
- oogcontact met degene aan wie de vraag gesteld wordt
- soms wordt het hoofd lichtjes schuin gehouden of wordt de kin naar beneden en naar de romp toe gebracht.

Het vraagwoordgebaar kan vooraan of achteraan in de zin geplaatst worden of kan op beide posities voorkomen. Voorzover op dit moment duidelijk is, is er geen verschil tussen de drie volgor-des. De niet-manuele markering duurt hoe dan ook even lang als de hele vraagzin. De zin "Wanneer begint de wedstrijd?" kan dus op drie manieren vertaald worden :

q_____

(8) WANNEER WEDSTRIJD BEGINNEN

q_____

(9) WEDSTRIJD BEGINNEN WANNEER

q_____

(10) WANNEER WEDSTRIJD BEGINNEN WANNEER

Als het vraagwoordgebaar achteraan geplaatst wordt, kan het eventueel nog gevolgd worden door een persoonlijk voornaamwoord, zoals in volgend voorbeeld :

q_____

(11) WONEN WAAR JIJ

Waar woon jij?

Een speciaal type van vraagwoordvraag is de getopicaliseerde vraag, een structuur die heel frequent voorkomt in de VGT. Hier wordt eerst een topic gebaard (met topicmarkering) gevolgd door een comment in de vorm van een vraagwoordvraag (met de gepaste niet-manuele markering), zoals in :

t_____ q_____

(12) AUTO WAAR KOPEN WAAR

Waar heb je de auto gekocht?

1.4. *De conditionele zin*

In de VGT komen ook conditionele zinnen voor, met of zonder conditioneel voegwoord. De niet-manuele markering is echter veel belangrijker dan het voegwoord en is, in tegenstelling tot het voegwoord, wel noodzakelijk. De voornaamste kenmerken van die niet-manuele markering zijn (Vermeerbergen 1997: 69) :

- een wijziging van de positie van het hoofd na de productie van de voorwaarde
- de wenkbrauwen worden opgetrokken
- soms wordt de kin naar voren gebracht.

- cond _____ neg _____
 (13) ALS MEDICATIE HELPEN / MOET^NIET OPNIEUW GAAN-
 NAAR

Als de medicatie helpt, hoef je er niet opnieuw heen te gaan.

- cond _____
 (14) FILM GOED / ALTIJD BEKEND ACTEUR IN

Als de film goed is, is er altijd een bekend acteur in.

1.5. *De affirmatieve zin*

In de affirmatieve zin wordt de affirmatie benadrukt, in tegenstelling tot een neutrale positieve mededeling. Ook dit type zin heeft een speciale niet-manuele markering waarvan het voornaamste kenmerk het ja-knikken is, dat snel opeenvolgend kan zijn of kan bestaan uit één langzame, nadrukkelijke beweging (Vermeerbergen 1997: 69) :

- aff _____
 (15) MORGEN IK GAAN HELPEN IK
Morgen ga ik zeker gaan helpen.

2. NEGATIE IN DE VGT

2.1. *Data*

Om negatie in de VGT te bestuderen, heb ik gekeken naar volgende videodata :

- een spontane conversatie tussen twee “near-native” gebarentaalgebruikers (ongeveer 1 uur)

- een formele les gebarentaal door een "near-native" gebarentaalgebruikster (ongeveer 2 uur)
- negen korte verhalen door moedertaalgebaarders uitgelokt aan de hand van een niet-talig tekenfilmpje dat de proefpersonen bekeken hebben en achteraf navertelden (tegen een dove persoon).

Het is mijn bedoeling deze data nog aan te vullen met spontaan materiaal van andere gebaarders uit andere regio's (aangezien uit dit onderzoek gebleken is dat dit – tegen mijn verwachtingen in – absoluut noodzakelijk is; zie verder), met uitgelokt materiaal gericht op negatie (b.v. een conversatie tussen twee gebaarders rond bepaalde controversiële thema's) en alles dan te toetsen aan de intuïties van moedertaalgebaarder(s).

2.2. Hoofdbewegingen

In de VGT zijn hoofdbewegingen duidelijk een verplicht onderdeel van de negatie. Dit betekent dat het manuele deel weggelaten kan worden, maar het niet-manuele deel niet. Op die manier zou negatie in de VGT wel vergeleken kunnen worden met "split negation", zoals in het Frans *ne ... pas*, waar *ne* tegenwoordig ook optioneel is. Er zijn echter verschillende hoofdbewegingen, met eigen kenmerken.

2.2.1. Nee-schudden met het hoofd alleen (zonder enig manueel deel)

- Nee-schudden kan alleen gebruikt worden, dus zonder enig manueel deel en dan betekent het eigenlijk gewoon *neen*, zonder enige nadruk.
- Nee-schudden kan ook alleen gebruikt worden als een soort aanhangselvraag volgend op een mededelende zin en dit kan dan vertaald worden als *is het niet?* of *nietwaar?*. Het nee-schudden gaat dan telkens gepaard met de niet-manuele markering van een ja/nee-vraag. Enkele voorbeelden zijn :

- neg? _____
- (16) KAN OOK ZATERDAGVOORMIDDAG/
Het kan ook op zaterdagvoormiddag, nietwaar?
- neg? _____
- (17) HEEFT SOMMIGE MENS GROOT MENS TOCH/
Er zijn toch een aantal grote (= belangrijke) mensen, is het niet?

c. Nee-schudden kan ook alleen gebruikt worden om het net voorafgaande zinsdeelstuk te negeren en zo contrast uit te drukken, zoals in :

- (18) MOET IK MAANDAG INPAKKEN/ ^{neg}_____ /KLAARLEGGEN
Ik moet maandag niet inpakken, maar (mijn kleren) klaarleggen.

2.2.2. Nee-schudden met het hoofd, simultaan met gebarenproductie (inclusief of exclusief een negatief gebaar)

a. Nee-schudden van het hoofd kan simultaan met gebaren gebruikt worden en dan gaat het ofwel om zinsnegatie ofwel om zinsdeelnegatie. De duur van het nee-schudden bepaalt namelijk ook het bereik. Een negatief gebaar is mogelijk, maar niet noodzakelijk. De zin "De wedstrijd begint nu" kan dus in de VGT op twee manieren ontkend worden :

- (19) ^{neg}_____
 NU WEDSTRIJD BEGINNEN
- (20) ^{neg}_____
 NU WEDSTRIJD NIET BEGINNEN

Bij een gewone, niet-contrasterende negatieve zin duurt het nee-schudden even lang als de zin zelf :

- (21) ^{neg}_____
 TOT-NU NOG NIETS BEGINNEN
Tot nu toe is men nog niet begonnen.
- (22) ^{neg}_____
 NIET SMAAK NIETS IK
Dat ligt mij echt niet.
- (23) ^{cond}_____ ^{neg}_____
 KRAKEN GOED / SPUITEN₁
Als het kraken goed is (een goed effect heeft), zal hij mij geen inspuiting geven.
- (24) ^{neg}_____
 VEEL DOOF GRAAG ETEN VIS
Het is niet zo dat veel doven graag vis eten.
- (25) ^{cond+neg}_____
 ALS HELPEN / OPEREREN
Als dat niet helpt, zal hij opereren.

b. Als er een hulpwerkwoord voorkomt (eventueel met een geïncorporeerde negatie) start het nee-schudden op het hulpwerkwoord en blijft dat doorgaan tot het einde van de zin :

- (26) $\text{neg} \text{_____}$
 AUTO-1 WETEN NIET ACHTER VOLGEN
De eerste auto weet niet dat ze achtervolgd worden.
- (27) $\text{neg} \text{_____}$
 KAN^NIET ZIEN KLEREN
Dan kan ik de kleren niet zien.
- (28) $\text{neg} \text{_____}$
 MISSCHIEEN MOEDER MAG^NIET OPWINDEN / DENKEN IK
Ik denk dat mijn moeder zich misschien helemaal niet mag opwinden.
- (29) $\text{neg} \text{_____}$
 KAN^NIET VERDRAGEN IK
Ik kan dat niet verdragen.

c. Nee-schudden simultaan met de gebarenproductie kan ook gebruikt worden in getopicaliseerde negaties. In dergelijke constructies wordt er eerst een positieve of interrogatieve topic geproduceerd en die wordt dan gevolgd door een negatieve comment, met of zonder manueel deel. Het nee-schudden gebeurt alleen op het comment, niet op het topic. Dit was in het bestudeerde corpus de meest voorkomende constructie, veel vaker dan andere constructies².

- (30) $\text{t} \text{_____} \text{neg} \text{_____}$
 WAT IN / WETEN NIET IK
Wat erin zit, weet ik niet.
- (31) $\text{t} \text{_____} \text{neg} \text{_____}$
 WAT ALLEMAAL IN B-R-T / WETEN IK ZELF NIET IK
Wat er allemaal bij de BRT gebeurt, weet ik zelf niet.
- (32) $\text{t} \text{_____} \text{neg} \text{_____}$
 INPAKKEN / KAN^NIET IK
Ik kan niet inpakken.
- (33) $\text{t} \text{_____} \text{neg} \text{_____}$
 TERUGKEREN / NIET PROBLEEM IK
Om terug te keren heb ik geen probleem.
- (34) $\text{aff} \text{_____} \text{t} \text{_____} \text{neg} \text{_____}$
 IK BANG TAND IK / RUG / BANG NIET IK
Ik heb schrik om mijn tanden te laten behandelen, niet om mijn rug te laten behandelen.
- (35) $\text{t} \text{_____} \text{neg} \text{_____}$
 ALLES GEKEND OVER GRAMMATICA / NOG NIET
Van de grammatica (van de VGT) is nog niet alles gekend.

2. Vanwege dergelijke structuren categoriseert men gebarentalen – en dus ook de VGT – vaak als topic-comment talen. In het verleden was er vaak discussie of men wel kon spreken over SOV- of SVO- (enz.) talen aangezien de bestudeerde gebarentalen zich niet zo gemakkelijk op die manier laten beschrijven.

d. Bij zinsdeelnegatie duurt het nee-schudden even lang als het zinsdeel zelf :

- (36) neg____
NODIG
Het is niet nodig.
- (37) neg____
PAS LANG PAS MOEDER NAAR ANTWERPEN
Het is niet lang geleden, het is nog maar pas dat mijn moeder naar Antwerpen geweest is.
- (38) neg____ aff____
cond____
KRAKEN GOED / SPUITEN
Als het kraken niet goed is (geen goed effect heeft), zal hij mij wel een inspuiting geven. (volgt op zin 23)

2.2.3. Negatieve "hold"

Met negatieve "hold" wordt bedoeld dat het hoofd lichtjes naar één kant gedraaid wordt (en eventueel een beetje schuin) en daar dan gehouden wordt. De negatieve hold kan niet alleen gebruikt worden, moet dus altijd gecombineerd worden met de productie van een negatief gebaar. De duur van de hold is even lang als de duur van de productie van het negatief gebaar. De hold drukt vermoedelijk een vrij sterke negatie, eventueel met contrast, uit. Deze hoofdbeweging gaat vermoedelijk gepaard met zinsdeelnegatie, niet met zinsnegatie. In het corpus heb ik echter maar enkele gevallen van een negatieve hold gevonden, waarvan twee bij het gebaar NOOIT. Hier is zeker meer onderzoek over vereist. Enkele voorbeelden zijn :

- (39) WIJ VOORDIEN SPREKEN OVER Wg³ SPORT Wg SUBSIDIE
negh____
STEEDS MINDER / TRAINER NIET
Voordien spraken we over de sport, over de vermindering van de subsidies, maar niet die voor de trainer.
- (40) negh____
VROEGER NOOIT
Vroeger nooit.

In het hele corpus heb ik één voorbeeld gevonden van een negatieve hold zonder negatief gebaar en hier ging het duidelijk om

3. "Wg" betekent "wijsgebaar". Dit wordt gebruikt om een referent te localiseren in de ruimte, in dit voorbeeld enerzijds de sport en anderzijds de vermindering van de subsidies. Ingaan op localisatieprocessen zou me hier echter te ver leiden.

zinsnegatie. Dit is vermoedelijk eerder uitzondering dan algemene regel :

- (41) negh_____
- AVOND GRAAG / DAG BEST
- 's Avonds doe ik dat niet graag, overdag gaat het het best.*

2.3. Gelaatsuitdrukkingen

Gelaatsuitdrukkingen alleen vormen geen negatie. Gelaatsuitdrukkingen kunnen wel het nee-schudden of de negatieve hold versterken. Dit is echter heel sterk persoonsgebonden. Sommige personen hebben vaak uitgesproken gelaatsuitdrukkingen, anderen doen dit veel subtieler. Er is ook meer dan één negatieve gelaatsuitdrukking waarmee een continuüm van zwak naar sterk uitgedrukt kan worden. Aan de zwakke kant bevindt zich de gelaatsuitdrukking waarbij de lippen een klein beetje naar buiten geduwd worden en de ogen een klein beetje gesloten worden. Aan de sterke kant bevindt zich de gelaatsuitdrukking waarbij de ogen bijna volledig gesloten zijn, de neus helemaal opgetrokken is en de mondhoeken naar beneden gericht zijn. Gelaatsuitdrukkingen kunnen ook betrekking hebben op bepaalde orale componenten ("mouth patterns"). Zo kan het gebaar NIETS gepaard gaan met een gelaatsuitdrukking waarbij de tong op de onderlip geplaatst wordt en waarbij dan wordt uitgeblazen.

Daarnaast kunnen ook andere gelaatsuitdrukkingen het nee-schudden of de negatieve hold begeleiden. Bij "Ik weet het niet" hoort bijvoorbeeld een heel duidelijke gelaatsuitdrukking, maar die heeft niet direct iets te maken met negatie, eerder met twijfel of onwetendheid (en wordt ook door horende personen vaak gebruikt).

2.4. Negatie-gebaren

Tegen de verwachtingen in bleek op de video's dat verschillende personen een aantal verschillende negatie-gebaren gebruikten. Uit navraag bij de proefpersonen is gebleken dat het niet gaat om ideo-synchratische gebaren maar om regionale varianten. Aangezien ik in mijn corpus echter geen gebaarders had uit alle regio's, kan ik hierover nog geen sluitende uitspraken doen. Verder onderzoek is hier zeker aangewezen.

2.4.1. NIET

In het corpus werden verschillende gebaren gevonden die alle door de proefpersonen vertaald werden als “niet”, vandaar dat ik ze hier ook geglost heb als NIET (alhoewel op die manier niet meer duidelijk is welk gebaar er juist geproduceerd werd). Voorlopig is in elk geval duidelijk dat het hier in sommige gevallen gaat om regionale verschillen, maar is het nog niet duidelijk of er ook semantische, syntactische of pragmatische verschillen tussen zijn. Verder onderzoek aan de hand van ander materiaal zal dit zeker moeten uitwijzen. Wat de positie van NIET betreft blijkt dat in het geval van zinsnegatie het gebaar NIET gewoonlijk onmiddellijk volgt op het werkwoord, maar dat het er soms ook voor staat, alhoewel dit eerder uitzonderlijk lijkt. Indien er geen werkwoord is (b.v. in constructies met een subject (S) en een syntactisch complement (SC)⁴), wordt het gebaar NIET gewoonlijk voor het SC geproduceerd, zoals in “NIET VEEL”. De verschillende vormen zijn :

- index-sweep : de index-hand wordt in een horizontaal vlak voor het lichaam van links naar rechts bewogen (bij rechtshandigen en vice versa bij linkshandigen) :

- (42) neg _____
EEN BIJ NIET VEEL.
Eén persoon erbij is niet veel.

- B-hand-sweep : de B-hand wordt verticaal gehouden en beweegt zich in een horizontaal vlak voor het lichaam van links naar rechts (bij rechtshandigen en vice versa bij linkshandigen) :

4. Er bestaat geen gebaar voor “zijn” als koppelwerkwoord. Een zin als “Jan is ziek” wordt in de VGT vertaald als JAN ZIEK, dus met een S-SC-constructie.

- (43) t _____ neg _____
 NEDERLAND / SPELEN NIET
Nederland speelde niet.

- B-handen-sweep : twee B-handen worden verticaal gehouden en bewegen zich in een horizontaal vlak voor het lichaam naar buiten toe (dit is vermoedelijk een versterkte vorm van de gewone B-hand-sweep) :

- (44) t _____ neg _____
 UITVRAGEN / NIET IK
Ik heb hem helemaal niet uitgevraagd.

- duim : de duim (van een vuisthand met uitgestoken duim) raakt de kin onderaan en beweegt dan in een vlugge, korte beweging naar voren.

Volgens de Antwerpse proefpersonen wordt dit gebaar niet in Antwerpen gebruikt en is dit typisch West- en Oost-Vlaams. Niettemin heb ik dit gebaar toch enkele malen in de gebaren-

taalproductie van één Antwerpse proefpersoon gevonden (zij het tamelijk sporadisch). Waarschijnlijk hebben we hier te maken met beïnvloeding vanuit de andere regio's en heeft deze proefpersoon het gebaar onbewust overgenomen.

- (45) $\begin{array}{c} t \text{-----} \text{ neg} \text{-----} \\ \text{WAT IN / WETEN NIET IK} \\ \text{Wat erin zit, weet ik niet.} \end{array}$

- middelvingersflik : de toppen van de middelvingers van beide handen worden tegen de duimtoppen gehouden en met een korte krachtige beweging gestrekt (alsof men een propje weg-schiet).

Dit gebaar is identiek aan één van de gebaren voor NIETS, wordt alleen door de Antwerpse proefpersonen gebruikt en wordt door hen vertaald als "niet".

- (46) $\begin{array}{c} \text{neg} \text{-----} \\ \text{TOT-NU NOG NIET BEGINNEN} \\ \text{Tot nu toe is men nog niet begonnen.} \end{array}$

Ik vermoed echter dat dit een sterkere negatie is dan de index-sweep, zoals blijkt uit volgend voorbeeld, waar de eerste NIET geproduceerd werd met een index-sweep en de tweede met een middelvingersflik.

- (47) $\begin{array}{c} \text{neg} \text{-----} \qquad \qquad \qquad \text{neg} \text{-----} \\ \text{MAAR RIJDEN NIET ZELF (...) RIJDEN NIET ZELF} \\ \text{Maar ze rijdt zelf niet. (...) Ze rijdt helemaal niet zelf.} \end{array}$

- B-handen-klap : twee vlakke B-handen met de palm naar boven waarbij de top van de rechterhand op de top van de linkerhand klopt en sweept.

Ik heb van dit gebaar één voorbeeld gevonden, waarbij het om een heel sterke negatie gaat. Opvallend is ook dat het negatieve gebaar volgt op het SC BANG. Aangezien dit echter het enige voorbeeld is, kan ik hier nog geen uitspraken over doen.

- (48) $\text{neg} \frac{\text{ZUSTER BANG NIET}}{\text{Mijn zuster is helemaal niet bang!!}}$

2.4.2. NIETS / NIEMAND

In het corpus werden ook verschillende gebaren gevonden die de proefpersonen telkens vertalen als “niets” of “niemand”. Opnieuw gaat het om een duidelijk regionaal verschil, maar is het voorlopig nog niet duidelijk of er ook semantische, syntactische en/of pragmatische verschillen tussen zijn. Opvallend is wel dat voor de Nederlandse woorden “niets” en “niemand” dezelfde gebaren gebruikt worden. Daar wordt in de VGT dus geen onderscheid tussen gemaakt.

- middelvingersflik : de toppen van de middelvingers van beide handen worden tegen de duimtoppen gehouden en met een korte krachtige beweging gestrekt (alsof men een propje weg-schiet).

- (49) $\text{neg} \frac{\text{HOREN NIETS}}{\text{Ik heb niets gehoord.}}$

Dit gebaar kan ook gebruikt worden ter versterking van een eerder gebruikt negatief gebaar, dus in constructies met een dubbele, emphatische negatie :

- (50) $\text{neg} \frac{\text{KAN}^{\wedge}\text{NIET NIETS}^{\text{+++}}}{\text{Ik kan echt niet}^5.}$

5. De plustekens +++ tonen dat het gebaar driemaal herhaald wordt.

(51) t _____ neg _____
 HOEVEEL MAAL / NIET ZEGGEN NIETS
Hoeveel maal heeft men mij helemaal niet gezegd.

(52) neg _____
 NIET SMAAK NIETS IK
Dat ligt me echt niet.

(53) MAAR VOOR IN VLAANDEREN HEEFT GEEN BESTAANDE
 neg _____
 GEBAREN STANDAARDTAAL NIETS⁺⁺
Maar in Vlaanderen bestaat er helemaal geen standaard-gebarentaal.

- middelvingersflik met sweep : het gebaar wordt geproduceerd zoals het vorige gebaar, maar de handen maken tijdens het flikken nu een korte sweepbeweging. Sommige proefpersonen gebruikten dit gebaar exclusief met de betekenis "niemand", terwijl anderen dit zowel voor "niets" als voor "niemand" gebruikten.

(54) DAN ZIEN KIJKEN-NAAR / NIEMAND
 neg _____
Dan kijkt hij om zich heen. Er is niemand.

- O-handen : twee O-handen worden voor het lichaam gehouden en met korte bewegingen heen en weer geschud.

Dit is vermoedelijk een Oost- en West-Vlaams gebaar, maar opnieuw moet dit bevestigd worden in verder onderzoek.

(55) neg _____
 NIETS
(Ze vinden) niets.

2.4.3. NOOIT

Voor “nooit” gebruikten alle gebaarders hetzelfde gebaar, met name een horizontale sweep van links naar rechts (en vice versa voor de linkshandigen) met een gesloten vuist-hand waarvan de pink gestrekt is.

Dit gebaar is dus waarschijnlijk hetzelfde in alle regio's en wordt waarschijnlijk op dezelfde manier gebruikt.

- (56) ^{neg} _____
 NOOIT ZIEN VLIEGTUIG // NOOIT NAAR VLIEGTUIG Wg
Zij heeft nog nooit een vliegtuig gezien. Zij is nog nooit naar Zaventem geweest.
- (57) ^{neg} _____
 MIJN MOEDER ZENUWACHTIG NOOIT
Mijn moeder is nooit zenuwachtig.

2.4.4. GEEN

Uit het corpus blijkt dat er twee gebaren zijn die als “geen” vertaald kunnen worden en dat er een duidelijk onderscheid is tussen de twee.

- GEENa : De vlakke B-hand beweegt over de kin van links naar rechts (althans bij rechtshandigen).

Dit gebaar wordt altijd gevolgd door een substantief en drukt een existentiële afwezigheid uit. Het wordt heel vaak gebruikt in combinatie met existentiële HEEFT⁶, maar het kan ook gebruikt worden zonder HEEFT met dezelfde betekenis. Een voorbeeld van een zin met existentiële HEEFT is :

- (58) BERG HEEFT HOTEL OP Wg

Op die berg is er een hotel.

De negatie van die zin kan dus op twee manieren :

neg _____

- (59) BERG HEEFT GEEN HOTEL OP Wg

Op die berg is er geen hotel.

neg _____

- (60) BERG GEEN HOTEL OP Wg

Op die berg is er geen hotel.

Andere voorbeelden van GEENa in het corpus zijn :

t _____ neg _____

- (61) GEBARENTAAL / HEEFT GEEN GRAMMATICA

In gebarentalen bestaat er geen grammatica.

neg _____

- (62) HEEFT GEEN REDEN VOOR Wg

Er is geen reden voor.

neg _____

- (63) IN VGT HEEFT VEEL ZIN HEEFT GEEN GEBAAAR VOOR
SUBJECT

In de VGT zijn er veel zinnen die geen subjectsgebaar bevatten.

neg _____

- (64) GEEN BRIEF

Er was geen brief.

Dit gebaar wordt veelvuldig door de West-Vlamingen gebruikt maar veel minder tot niet door de Antwerpenaren. Die gebruikten in dezelfde positie één van de gebaren voor NIETS, met name het gebaar met de middelvingersflik :

neg _____

- (65) MAAR IK NU TELLEN NIETS TIJD IK

Maar nu heb ik geen tijd.

neg _____

- (66) Wg MENEER HEEFT NIETS DIPLOMA

Die meneer heeft geen diploma.

6. Existentiële HEEFT kan het best vertaald worden als "er is, er zijn, er bestaat, er bestaan".

? _____
 neg _____

- (67) WIL ZEGGEN NU NIETS BELGISCH TRAINER NU NIETS
Wil dat zeggen dat er nu geen Belgisch trainer is?

- GEENb : Dit gebaar wordt met twee B-handen gevormd met de palm naar boven. De rug van de rechterhand maakt contact met de palm/vingers van de linkerhand en maakt dan een horizontale sweep en dat wordt nog eens herhaald.

Ook dit gebaar wordt gevolgd door een substantief (tenzij het substantief weggelaten is door samentrekking; zie zin 69) maar heeft geen non-existentiële betekenis. Het is mij voorlopig niet duidelijk op basis waarvan de gebaarster besloot dit gebaar te gebruiken in plaats van één van de gebaren voor NIET. Een eventuele beïnvloeding van het Nederlands is hier mijns inziens niet uit te sluiten, aangezien alle voorbeelden uit de formele les gebarentaal komen⁷. Ook dit is iets wat zeker verder onderzocht moet worden. Opvallend is ook dat de negatie versterkt kan worden door een herhaling van het gebaar GEENb of de productie van het gebaar NIETS aan het einde van de zin. Verder valt het op dat het hoofdschudden pas begint bij het gebaar GEEN. Voorbeelden in het corpus zijn :

- (68) OMDAT IN KLAS GEEN GEBAREN GEBRUIKEN GEEN
Omdat er in de klas geen gebaren gebruikt werden.

- (69) OMDAT TOT-VOOR-KORT GEEN GEBRUIKEN IN ONDER-
 WIJS NIETS
Omdat er tot voor kort helemaal geen (gebaren) gebruikt werden in het onderwijs.

7. Het is duidelijk dat er in die formele les af en toe sprake is van beïnvloeding door het Nederlands. De les gebeurt immers aan de hand van teksten die oorspronkelijk in het Nederlands geschreven zijn.

2.5. *Werkwoordsincorporatie*

Negatie kan ook geïncorporeerd worden in werkwoorden. De gevallen die ik gevonden heb, waren telkens modale hulpwerkwoorden met geïncorporeerde negatie. Hier wordt het werkwoordgebaar zo gemodificeerd dat het duidelijk is dat het om een negatief gebaar gaat en niet om een positief. Meestal gebeurde dit in een topic-comment-structuur waarbij het negatieve hulpwerkwoord in het comment geplaatst wordt (eventueel nog gevolgd door een persoonlijk voornaamwoord). Anders wordt het negatieve hulpwerkwoord net voor het hoofdwerkwoord geplaatst. Opnieuw kan versterking optreden door toevoeging van het gebaar NIETS aan het einde van de zin.

- KUNNEN

KUNNEN is een gebaar dat in heel Vlaanderen gevormd wordt door met één of twee vuisthanden voor het lichaam tweemaal een korte beweging naar beneden uit te voeren. Incorporatie van de negatie in dit werkwoordsgebaar gebeurt via een snelle, korte draai beweging van de pols (een twist). Dit kan eenhandig zijn voor een gewone negatie, tweehandig voor een iets krachtigere negatie of tweehandig met een grotere sweepbeweging voor een heel emphatische negatie. Daarnaast heb ik in het corpus nog een ander gebaar voor KUNNEN gevonden dat waarschijnlijk alleen in Antwerpen gebruikt wordt en dat gevormd wordt door een korte neerwaartse beweging (met een polsslag) van een K-hand. Incorporatie van negatie gebeurt hier door de beweging te veranderen. De K-hand (soms ook de W-hand) maakt een beweging voor het lichaam van rechtsboven naar links midden naar rechts onder. Ten slotte heb ik nog een gebaar gevonden voor KAN^NIET dat geen positieve pendant heeft. Bij dat gebaar wordt de duim van de rechterhand op de kin gehouden en sluit de rest van de hand zich in een snelle beweging. Volgens één informant zit hier een idee van spijt in ("het is jammer, maar ik kan niet"), maar dit moet zeker verder onderzocht worden.

Volgende vaststellingen gelden voor alle gebaren. Bij getopicaliseerde negatieve zinnen start het nee-schudden pas op het comment, zoals in onderstaande voorbeelden :

- (70) $\begin{array}{c} t \quad \text{neg} \\ \text{ONTHOUDEN / KAN}^{\wedge}\text{NIET IK} \\ \text{Ik kan het niet onthouden.} \end{array}$

- (71) t _____ neg _____
 BETALEN / KAN^NIET
Je kan hem toch niet betalen.

Niettemin heb ik ook één voorbeeld gevonden waar het hoofdschudden al bij het topic begon. Waarom dit zo was, is mij niet duidelijk.

- (72) t _____
 neg _____
 IK VRAGEN ZUS TWEE MAAL VERLOF NEMEN VOOR MIJ
 KAN^NIET
Ik kan niet vragen aan mijn zus om twee maal verlof te nemen voor mij.

Als het om een gewone, niet getopicaliseerde negatie gaat, wordt het negatieve hulpwerkwoord KAN^NIET net voor het hoofdwkwoord geplaatst en wordt de hele zin gemarkeerd door hoofdschudden, zoals in :

- (73) neg _____
 IK KAN^NIET RUIKEN WEER IK
Ik kan niet ruiken welk weer het wordt.
- (74) neg _____
 KAN^NIET VERDRAGEN IK
Ik kan dat niet verdragen.

- WILLEN

Ook in het hulpwerkwoord WILLEN (zowel eenhandig als tweehandig) kan negatie geïncorporeerd worden en opnieuw gaat het dan om een twist van de pols. In het corpus heb ik geen voorbeelden gevonden van een getopicaliseerde negatieve zin met WIL^NIET in het comment (zoals bij KAN^NIET). Gebarentaalgebruikers hebben mij echter verteld dat dit wel kan (en dan op een analoge manier als KAN^NIET).

- (75) neg _____
 MIJN MOEDER WIL^NIET
Mijn moeder wil niet.

- MOGEN - MOETEN

Het hulpwerkwoord MOGEN wordt al in de positieve betekenis gevormd met een twist van de pols (zowel met B-handen als met P-handen). Daardoor kan er wat betreft het manuele deel dan ook

geen verschil gezien worden tussen het positieve en het negatieve gebaar. De negatie wordt dus alleen uitgedrukt door middel van hoofdschudden.

- neg _____
- (76) \overline{q} _____
 WAAROM ZEGGEN BEWEGEN MAG WAAROM
Waarom zeg je dat je niet mag bewegen?

Een variant hierop is echter gerelateerd aan het hulpwerkwoord MOETEN. Dat bevat in de positieve betekenis een korte, krachtige neerwaartse beweging met de index-vinger. Als men hier negatie in incorporeert, krijgt men dezelfde korte, krachtige beweging van de index-vinger (zonder twist!), maar dan in een andere richting, namelijk van links naar rechts voor het lichaam (voor rechtshandigen). Dit gebaar houdt een verbod in en valt semantisch dus eerder samen met "niet mogen" dan met "niet moeten" en wordt dan ook gewoonlijk geglost als MAG^NIET. Niettemin heeft het op één parameter na dezelfde vormkenmerken als MOETEN. Vermoedelijk is dit gebaar iets sterker dan het vorige, maar ook dat moet nog verder bestudeerd worden. Er waren te weinig voorbeelden van terug te vinden in het corpus dat ik onderzocht heb.

- neg _____
- (77) MISSCHIEN MOEDER MAG^NIET OPWINDEN DENKEN IK
Ik denk dat mijn moeder zich misschien helemaal niet mag opwinden.

Incorporatie van negatie in andere werkwoordsgebaren heb ik niet gevonden.

2.6. Proform-gebruik

De hierboven besproken negatieve gebaren kunnen zelfstandig als proform gebruikt worden. In antwoord op een vraag, bijvoorbeeld, hebben ze geen ondersteuning van een (ander) werkwoord nodig. Als iemand vraagt "Kan jij dat doen?", kan het antwoord gewoon zijn KAN^NIET of KAN^NIET IK (met de erbijhorende non-manuele component, natuurlijk).

3. NEGATIE IN ANDERE GEBARENTALEN

Ook in andere gebarentalen is negatie al onderzocht. In wat volgt, heb ik zeker niet de bedoeling een exhaustief overzicht te geven. Ik wil gewoon kort enkele gelijkenissen en verschillen met andere gebarentalen aanhalen.

3.1. *British Sign Language (BSL)*

In BSL worden drie hoofdcomponenten onderscheiden (Sutton-Spence & Woll, 1998) :

- Gelaatsuitdrukkingen :

Deze zijn alleen niet voldoende voor negatie, maar geven een gradatie aan de negatie (wat vergelijkbaar is met de VGT). Daarnaast zijn er echter bepaalde "mouth patterns" die bepaalde negatieve gebaren begeleiden, zoals "boo" bij NOT EXIST, "vee" bij HAVEN'T SEEN en "thaw" bij NOTHING (dit laatste alleen in Wales en Nieuw Zeeland) en dan ook noodzakelijk zijn. Dergelijke verplichte mouth patterns heb ik in de VGT niet kunnen ontdekken.

- Hoofdbewegingen :

In BSL worden twee hoofdbewegingen onderscheiden : een negatieve hold en nee-schudden met het hoofd (wat vergelijkbaar is met de VGT). De hold komt vaak voor bij de gebaren die horen bij "boo" en "vee", en kan dus meestal beschouwd worden als deel van een negatief gebaar. Het nee-schudden kan op drie manieren (opnieuw zeer vergelijkbaar met de VGT) :

- (78) $\overline{\text{WOMAN TELEVISION WATCH}}_{\text{neg}}$
- (79) $\text{WOMAN TELEVISION WATCH NO}_{\text{neg}}$
- (80) $\text{WOMAN TELEVISION WATCH}_{\text{neg}}$

- Negatie-gebaren of gebaren met een geïncorporeerde negatie :

De derde component bevat natuurlijk de gebaren zelf (Sutton-Spence & Woll 1998: 75e.v.), waarvan er enkele dezelfde zijn als

in de VGT en enkele volledig verschillend. Die gebaren volledig bespreken zou me hier echter te ver leiden. De gebaren met een geïncorporeerde negatie zijn vooral werkwoorden van ervaring of sensatie, zoals DON'T-KNOW, DISAGREE, DON'T-REMEMBER, SHOULDN'T, DON'T-WANT, DON'T-BELIEVE, DON'T-LIKE. Ze worden vaak gevormd met een dubbele negatie zoals in DON'T KNOW NOTHING. Zoals boven vermeld heb ik in de VGT geïncorporeerde negatie alleen gevonden bij bepaalde hulpwerkwoorden en dan zonder een dergelijke dubbele negatie (wel met split negation).

3.2. *American Sign Language (ASL)*

Ook in ASL kan een onderscheid gemaakt worden tussen de manuele en de non-manuele component (Isenhath 1990: 209-217).

- De non-manuele markeerder :

Ook in ASL gaat het om een nee-schudden van het hoofd (Veinberg & Wilbur 1990). Dit hoofdschudden kan eventueel gepaard gaan met andere gelaatsuitdrukkingen (ogen dichtgeknepen, neus opgetrokken, enz.) die een aanduiding geven van de gradatie van negatie. Volgens een vroeg onderzoek (Bellugo & Fischer 1972) kan het nee-schudden vervangen worden door een licht fronsen van de wenkbrauwen, maar dit werd later nooit bevestigd. Een dergelijke "frown" wordt nu gewoonlijk beschouwd als een begeleidende gelaatsuitdrukking, en niet als negatieve markeerder alleen. Het hoofdschudden is verder ook een aanduiding van het bereik en markeert dus zinsnegatie of constituent-negatie. Verder komt negatie ook vaak voor in getopicaliseerde zinnen waar het topic dan neutraal is en het comment negatief. Dit is allemaal zeer vergelijkbaar met de VGT.

- Incorporatie :

Net zoals de VGT heeft ASL een set gebaren die genegeerd kunnen worden door er een naar buiten gerichte draaiende handbeweging aan toe te voegen (een twist) (Woodward 1974). Dit gaat echter veel verder dan wat mogelijk is in VGT (tenminste, voorzover ik daar al uitspraken over kan doen). Enkele voorbeel-

den zijn : NOT-WANT, NOT-LIKE, NOT-KNOW⁸, NOT-CARE, NOT-GOOD. In tegenstelling tot BSL, maar net zoals de VGT kan hier geen dubbele negatie optreden. NOT en CAN'T kunnen dus niet in dezelfde zin voorkomen.

- Negatie-gebaren :

Een uitgebreide bespreking van alle negatie-gebaren zou me te ver leiden. Het is echter wel interessant te vermelden dat ASL ook een gebaar heeft dat duidt op de afwezigheid of het compleet gemis van iets of iemand (non-existentie dus) en dat geglost wordt als NONE. In ASL volgt dit gebaar altijd datgene wat het negeert : TRAFFIC NONE (er is geen verkeer); CHAIR COMFORTABLE NONE (er is geen comfortabele stoel/zetel); CAREFUL NONE, YOU (jij bent niet voorzichtig). De VGT heeft een vergelijkbaar gebaar, maar dat gebaar gaat het substantief (en voorzover ik dat op dit moment kan inschatten, moet het altijd een substantief zijn) vooraf.

3.3. *Nederlandse Gebarentaal (NGT)*

In de NGT (Coerts 1990, 1992) bestaat de non-manuele component uit dezelfde hoofdbeweging, met name een nee-schudden van het hoofd. Bijkomende gelaatsuitdrukkingen zijn het resultaat van de uitdrukking van negatieve emoties en zijn gerelateerd aan bepaalde lexicale gebaren (zoals NIET TEVREDEN (ogen dicht, neus opgetrokken, mondhoeken naar beneden) of werkwoorden als DENKEN, WETEN, enz. Net zoals in de andere hier besproken gebarentalen wordt de non-manuele markeerder samen met de gebaren gevormd die binnen het bereik van de negatie liggen en is de non-manuele markeerder verplicht aanwezig. Andere aspecten van negatie heb ik niet kunnen terugvinden in de literatuur.

3.4. *Deutsche Gebärdensprache (DGS)*

In de DGS kan opnieuw een onderscheid gemaakt worden tussen een optionele manuele en een verplichte non-manuele component. De DGS lijkt in die zin echter af te wijken van de andere

8. Hetzelfde gebaar bestaat in de VGT, waarbij de vingertoppen van de rechter-B-hand het voorhoofd raken en dan met een twist naar voren draaien. In de VGT kan dit gebaar echter niet gebruikt worden voor NIET^KENNEN, maar wordt het exclusief gebruikt als adjectief met de betekenis VREEMD, ONBEKEND.

gebarentalen dat het nee-schudden van het hoofd maar gepaard zou gaan met het werkwoord of het nominaal/adjectivaal predikaat (zelfs als er een negatief gebaar aanwezig is), althans volgens Pfau (2000), zoals in

- (81) MUTTER BLUME KAUF (NICHT)
_____neg
Moeder koopt geen bloem.

Mijns inziens moet dit zeker verder bestudeerd worden, want dit lijkt mij (en de gebarentaalgebruikers met wie ik hierover gesproken heb) vrij onwaarschijnlijk.

4. BESLUIT

Uit bovenstaande beschrijving blijkt dat negatie in de VGT een complexe materie is. Wat vooral opvalt, is dat op het eerste gezicht negatie vrij vergelijkbaar is in verschillende gebarentalen (ze hebben bijvoorbeeld allemaal dezelfde non-manuele component waarbij de duur van het hoofdschudden het bereik van de negatie aangeeft). Als we echter een beetje dieper graven, zien we toch wel verschillen, zelfs binnen de verschillende regio's in Vlaanderen. Niettemin is het te vroeg uitspraken te doen over die regionale verschillen. Verder onderzoek moet hier uitsluitsel over geven. Ik hoop hier dan ook in een volgend artikel meer klaarheid over te kunnen scheppen.

BIBLIOGRAFIE

- Bellugi, U. & Fisher, S., A Comparison of Sign Language and Spoken Language: Rate and Grammatical Mechanisms, *Cognition* 1, 1972, 173-200.
- Coerts, Jane, The analysis of interrogatives and negations in SLN. In: Prillwitz, Siegmund & Vollhaber, Tomas (eds), *Current trends in European Sign Language Research*. Proceedings of the 3rd European Congress on Sign Language Research, Hamburg July 26-29, 1989 (International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf 9), Hamburg: Signum, 1990, 265-278.
- Coerts, Jane, *Nonmanual grammatical markers. An analysis of interrogatives, negations and topicalisations in sign language of the Netherlands*, Doctoral Dissertation, University of Amsterdam, 1992.
- Isenhath, J.O., *The Linguistics of American Sign Language*, Jefferson, North Carolina and London: McFarland & Co., 1990.

- Pfau, R., *Shake your heads, heads for shake! Negation in DGS*, lezing gegeven op het UiL OTS Mini-symposium on Sign Linguistics, Universiteit Utrecht, maart 2000.
- Schermer, T., Fortgens, C., Harder, R. & de Nobel, E., *De Nederlandse gebarentaal*, Amsterdam: Nederlandse Stichting voor het Dove en Slechthorende Kind / Twello: Van Tricht Uitgeverij, 1991.
- Sutton-Spence, R. & Woll, B., *The Linguistics of British Sign Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Van Herreweghe, M., *De Vlaams-Belgische gebarentaal: een eerste verkenning*, Gent: Academia Press, 1995.
- Veinberg, S.C. & Wilbur, R.B., A linguistic analysis of the negative head-shake in American Sign Language, *Sign Language Studies* 68, 1990, 217-244.
- Vermeerbergen, M., *Grammaticale Aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal*, Gentbrugge: vzw Cultuur voor Doven, 1997.
- Vermeerbergen, M., *Grammaticale Aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal-videoboek*, Affligem: Vlaams Gebarentaalcentrum vzw, 1999.
- Woodward, J.C., Implication Variation in American Sign Language: Negative Incorporation, *Sign Language Studies* 5, 1974, 20-30.